

(RESSENYES)

afers

L'Horta
El paisatge de la memòria

DD.AA.
L'Horta.
El paisatge de la memòria
Dossier d'Afers,
Fulls de Recerca i Pensament
núm. 47, 2004, 19 €

L'Horta valenciana, a debat

A punt de complir vint anys d'existència, la revista *Afers* ha dedicat un dossier a una qüestió de notable interès acadèmic però, al mateix temps, de gran significació cívica: l'horta de València. D'uns anys ençà, aquest espai tan influent en la configuració de l'imaginari valencià ha sobrepassat els murs dels estudis especialitzats i s'ha convertit en un motiu per al debat públic. La raó és l'accelerat retall superficial que experimenta davant l'expansió urbana, industrial i d'infraestructures. No és un fet nou, però l'amenaça actual sembla més greu i, sobretot, ha provocat una consciència ciutadana sobre la preservació d'aquest paisatge agrari, a més d'una certa mobilització.

Per sort, el món acadèmic s'ha sumat a aquesta inquietud, cosa que s'ha traduït en publicacions que han explorat l'Horta i ens han permès conèixer millor les múltiples cares d'aquest àmbit tan dens en experiències històriques. En aquest context, el recull d'*Afers*, editat pel geògraf Josep V. Boira, destaca especialment per l'interès de les col·laboracions. Una àmplia nòmina de temes i un conjunt de coneguts historiadors i geògrafs asseguren la qualitat dels textos.

La mirada a l'horta comença pels seus orígens llunyans de la mà dels arqueòlegs Llorenç Alapont, Josep M. Burriel, José L. Jiménez i Albert Ribera. L'avenç de les excavacions arqueològiques dels darrers anys els permet fer una caracterització de les formes d'ocupació del territori que envoltava la colònia de Valentia a l'època romana i tardoantiga. Destaquen d'aquesta síntesi tres elements que mostren la persistència en el temps de determinades realitats de l'horta: la ubicació de la ciutat en la confluència d'eixos comercials de llarga distància, l'augment de l'hàbitat rural lligat al desenvolupament agrari i l'existència d'incipients xarxes de reg que anuncien l'expansió medieval.

Les relacions entre camp i ciutat són l'element que ha configurat històricament l'Horta. Aquests vincles han estat, alhora, de complementarietat i de conflicte, però

els investigadors han donat primacia, normalment, a la segona perspectiva: el retrocés del camp davant el creixement de la ciutat i de les activitats que se'n deriven, la imposició de l'empremta urbana sobre el món rural. En aquest sentit van tres dels treballs inclosos. Encarna García analitza les disputes entre la ciutat, nítidament delimitada per les muralles, i un dels principals nuclis de població rurals crescuts a partir de l'explotació agrària, Russafa. L'inici del cicle revolucionari el 1808 va impulsar una resistència —que ja s'havia desenvolupat el segle anterior— de la reduïda oligarquia local enfront de la jurisdicció de la ciutat. Les apel·lacions, per part dels de Russafa, a la Constitució i a l'abolició dels privilegis no van reeixir fins al 1836, davant l'oposició de l'Ajuntament de la capital a consentir la independència del poble. Imbricats en aquest conflicte de jurisdiccions n'hi havia d'altres, que ens mostren aspectes importants de l'evolució històrica de l'Horta: la necessitat de delimitar termes municipals sobre superfícies agrícoles d'elevada rendibilitat, la lluita per la propietat en la frontera de l'Albufera i la pugna entre oligarquies de diferent substrat social.

Però Russafa a penes va gaudir de la nova situació: quaranta anys després d'assolir la independència el poble s'incorporava definitivament a la ciutat. I és que hi havia un procés que arrossegava qualsevol altre acord o situació: l'expansió urbana de la capital, que acabava per absorbir els nuclis de població més pròxims. Josep V. Boira estudia com va començar a trenca-se l'equilibri entre la ciutat i el camp en perjudici del segon, i com va ser percebut aquest procés pels contemporanis.

Al llarg del segle XX, diversos observadors constataren que l'expansió urbana amenaçava el món rural que havia estat el seu substrat durant centúries. L'enderrocament de les muralles el 1865 va obrir, físicament i simbòlicament, els horitzons urbans sobre l'immens espai de l'horta. De seguida, diversos plans d'eixample van començar a convertir parcel·les agrícoles en solars urbans. Inicialment eren d'empremta burgesa però aviat nous habitatges obrers se sumaren a la conquesta de l'horta. En aquest cas, l'arquitectura de cases de planta baixa amb hortet remetia a la morfologia rural que, al mateix temps, destruïa. Finalment, la decisió de desviar el Túria al sud de la ciutat arran de la inundació del 1857 va constituir el pas definitiu en la desfeta de l'horta. Segons Boira, quan el valor urbà del sòl va imposar-se sobre el valor agrari, el destí de l'Horta va quedar segellat.

Tanmateix, el ritme i les pautes de la desaparició recent de la superfície agrícola han estat poc quantificats i, per tant, el procés restava mal conegut. L'excel·lent article de Carles Sanchis fa una contribució important en aquest sentit. Recolzant-se en la fotografia aèria i altres mètodes d'observació geogràfica,

l'autor ens ofereix una cartografia acurada de les terres regades per cadascuna de les sèquies i ens explica el procés de reducció de les superfícies respectives. Apareixen també els perills immediats que amenacen, en el futur més proper, molts dels espais dedicats encara a l'ús agrícola. La descripció de Sanchis ens mostra el que és avui l'Horta, un espai penetrat per invasors molt diversos: la trama urbana de la capital i dels pobles de l'àrea metropolitana; les activitats industrials, comercials i d'esbarjo, i les infraestructures que la travessen en totes direccions. La supervivència de les illes de terreny agrícola, amb les seues construccions, afegeix al conjunt una estranya morfologia atapeïda i contínuament alterada, que singularitza avui aquest àmbit.

La presència de la ciutat ha tingut implicacions en molts altres àmbits. Per exemple, ha fet l'espai rural immediat més visible per observadors de tota mena i per les institucions públiques. Entre aquests observadors, els metges i higienistes han deixat testimoni de les peculiaritats sanitàries de l'Horta. Josep L. Barona en destaca algunes directament relacionades amb la dedicació agrària: la insalubritat de l'aigua com a origen de malalties; l'omnipresència del fem destinat a fertilitzant, àdhuc a les cases; l'elevat analfabetisme relacionat amb l'ocupació de xiquets i xiquetes al cicle agrícola. Però també trets favorables com ara una oferta alimentària àmplia, variada i sobretot vegetal. El balanç mostra unes taxes de mortalitat inferiors a les de la ciutat i, encara més, a la mitjana espanyola als inicis del segle XX.

El dossier fa atenció també a la dimensió exterior de l'horta, en un doble sentit: d'un costat, l'observació que van fer d'aquest espai alguns viatgers estrangers, i de l'altre, la comparació amb altres àmbits semblants arreu del món. Manuel Ardit explica el que va ser una impressió comuna a la major part dels observadors exteriors des del segle XV: el caràcter excepcional que l'horta tenia entre els paisatges agraris europeus. De vegades sortia la comparança amb altres llocs similars, siga Nàpols o la Llombardia, o s'insistia, amb sintonia romàntica, en la imaginària paternitat africana o àrab de l'àmbit hortícola. Però les mirades exteriors més lúcides contribuïren a valorar alguns dels trets d'aquesta agricultura: la xarxa de regs, l'arada lleugera, etc. Per més que aquests viatgers veieren una realitat que els devia resultar distant, el substrat dels seus informes escrits mostra com, des d'unes condicions i una lògica productiva ben diferents a les de l'Europa occidental, a l'horta s'havia establert una agricultura intensiva destacable en aquell context més ampli.

Precisament, el terme castellà *huerta* ha estat introduït en el domini científic per autors francesos i britànics, tal com explica Vicenç M. Rosselló, i ha anat acompanyat d'una admiració que l'autor considera excessiva. Malgrat tot, el valor suprem d'aquest espai és que

es tracta d'una creació cultural que fa servir la natura de manera molt més artificial que qualsevol altre sistema agrari. És possible, a més, comparar l'horta amb espais tan allunyats com els voltants de Damasc, els oasis del Magreb o determinades valls de Utah, Califòrnia o Colorado. El recurs artificial a l'aigua ha adoptat formes diverses però, en el procés, ressalten també trets comuns dels quals hom pot aprendre sobre la pròpia realitat.

En un recull d'aquestes característiques, és possible sempre detectar aspectes, temes i enfocaments no considerats. No voldria acabar aquest comentari amb una llista de les absències. Però és necessari assenyalar-ne una que s'ha tornat habitual en tots els llibres que han anat apareixent els darrers anys sobre l'Horta: la història agrària d'aquest espai tan singular. No és, evidentment, un aspecte menor, perquè a l'Horta ha radicat durant molts segles l'agricultura més intensiva de la Península. És per això que la manca d'interès dels historiadors per aquest tema és un misteri. Com oblidar una agricultura que havia suprimit el guaret abans fins i tot que a l'Europa de la revolució agrària, que oferia rendiments dels cereals comparables als de les zones capdavanteres del canvi rural, que va desenvolupar una producció diversificada i d'elevat valor mercantil? El recull de treballs que comentem és una aportació destacada al coneixement de l'Horta. I, alhora, un reforç important per la consciència ciutadana preocupada per les amenaces que hi ha al damunt. Només resta desitjar que, en el futur pròxim, aquests estudis no hagen de ser vistos com la certificació que l'Horta s'ha convertit, finalment, en una realitat només viva en la història.

Salvador Calatayud Giner
Universitat de València